

1773 चा नियमन अधिनियम (Regulating Act, 1773) — संपूर्ण One-Liner

1773 चा नियमन अधिनियम हा ब्रिटिश संसदेने ईस्ट इंडिया कंपनीच्या भारतातील कारभारावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी केलेला पहिला महत्त्वपूर्ण कायदा होता.

- ◆ हा कायदा ब्रिटिश संसदेने 1773 मध्ये मंजूर केला.
- ◆ या कायद्याचा प्रमुख उद्देश ईस्ट इंडिया कंपनीच्या कारभाराचे नियमन करणे हा होता.
- ◆ या कायद्यामुळे कंपनीच्या भारतातील राजकीय व प्रशासकीय कारभारावर ब्रिटिश सरकारचे नियंत्रण वाढले.
- ◆ बंगालचा गव्हर्नर याचे पद बदलून बंगालचा गव्हर्नर-जनरल करण्यात आले.
- ◆ भारतातील पहिला गव्हर्नर-जनरल ऑफ बंगाल — वॉरेन हेस्टिंग्ज होता.
- ◆ वॉरेन हेस्टिंग्जने 1774 मध्ये गव्हर्नर-जनरल म्हणून कार्यभार स्वीकारला.
- ◆ गव्हर्नर-जनरलला मदत करण्यासाठी चार सदस्यांची कार्यकारी परिषद स्थापन करण्यात आली.
- ◆ गव्हर्नर-जनरल व त्याच्या परिषदेतील निर्णय बहुमताने घेतले जात.
- ◆ मतांची संख्या समान झाल्यास गव्हर्नर-जनरलला निर्णायक मताचा अधिकार होता.
- ◆ या कायद्याने मुंबई व मद्रासच्या प्रेसिडेन्सीवर बंगालच्या गव्हर्नर-जनरलचे नियंत्रण वाढवले.
- ◆ विशेषतः युद्ध व तहाच्या बाबतीत मुंबई व मद्रास प्रेसिडेन्सींना बंगालच्या गव्हर्नर-जनरलच्या निर्देशांचे पालन करावे लागले.
- ◆ कलकत्ता येथे सर्वोच्च न्यायालय (Supreme Court of Judicature at Calcutta) स्थापन करण्याची तरतूद करण्यात आली.
- ◆ कलकत्ता सर्वोच्च न्यायालयाची स्थापना 1774 मध्ये झाली.
- ◆ सर्वोच्च न्यायालयात एक मुख्य न्यायाधीश व तीन इतर न्यायाधीश असण्याची तरतूद होती.
- ◆ कलकत्ता सर्वोच्च न्यायालयाचे पहिले मुख्य न्यायाधीश — सर एलिजा इम्पे (Elijah Impey) होते.
- ◆ न्यायालयाचे अधिकारक्षेत्र कलकत्ता परिसरातील ब्रिटिश प्रजाजनांवर लागू होते.
- ◆ कंपनीच्या संचालक मंडळातील Court of Directors च्या कार्यकाळात बदल करण्यात आला.
- ◆ Court of Directors मधील संचालकांचा कार्यकाळ 4 वर्षांचा करण्यात आला.
- ◆ दरवर्षी संचालक मंडळातील 1/4 सदस्य निवृत्त होण्याची तरतूद करण्यात आली.
- ◆ कंपनीच्या संचालकांनी भारतातील नागरी व लष्करी प्रशासनासंबंधी माहिती ब्रिटिश सरकारला देणे आवश्यक केले.
- ◆ कंपनीच्या कर्मचाऱ्यांना भेटवस्तू, लाच किंवा वैयक्तिक आर्थिक लाभ स्वीकारण्यावर निर्बंध आणण्यात आले.
- ◆ कंपनीच्या अधिकाऱ्यांना खाजगी व्यापार करण्यावरही निर्बंध आणले गेले.
- ◆ या कायद्यामुळे ईस्ट इंडिया कंपनीचे व्यापारी स्वरूप हळूहळू राजकीय-प्रशासकीय स्वरूपाकडे वळल्याचे दिसते.

- ♦ या कायद्यामुळे ब्रिटिश संसदेचा ईस्ट इंडिया कंपनीच्या कारभारावर थेट हस्तक्षेप सुरू झाला.
- ♦ 1773 चा कायदा हा भारताच्या घटनात्मक विकासातील महत्त्वाचा टप्पा मानला जातो.
- ♦ मात्र या कायद्यातील अनेक तरतुदींमुळे गव्हर्नर-जनरलची परिषद आणि सर्वोच्च न्यायालय यांच्यात अधिकारक्षेत्राचा संघर्ष निर्माण झाला.
- ♦ या कायद्यातील त्रुटी दूर करण्यासाठी पुढे 1781 चा सुधारणा कायदा (Act of Settlement) करण्यात आला.
- ♦ पुढील काळात कंपनीवरील नियंत्रण अधिक मजबूत करण्यासाठी 1784 चा पिट्स इंडिया कायदा करण्यात आला.

MPSC/UPSC परीक्षेसाठी झटपट तथ्ये

प्रश्न	उत्तर
1773 चा कायदा कशासाठी?	ईस्ट इंडिया कंपनीच्या कारभाराचे नियमन
पहिला गव्हर्नर-जनरल ऑफ बंगाल	वॉरेन हेस्टिंग्ज
गव्हर्नर-जनरलची परिषद	4 सदस्य
सर्वोच्च न्यायालय कुठे?	कलकत्ता
सर्वोच्च न्यायालय स्थापना	1774
पहिले मुख्य न्यायाधीश	सर एलिजा इम्पे
मुंबई व मद्रासवर नियंत्रण	बंगालच्या गव्हर्नर-जनरलचे नियंत्रण वाढले
Court of Directors कार्यकाळ	4 वर्षे
पुढील सुधारणा कायदा	1781 चा Act of Settlement
पुढील महत्त्वाचा कंपनी कायदा	1784 चा Pitt's India Act

लक्षात ठेवा:

1773 → नियमन अधिनियम → बंगालचा गव्हर्नर-जनरल → वॉरेन हेस्टिंग्ज → 4 सदस्यांची परिषद → कलकत्ता सर्वोच्च न्यायालय → 1774 → एलिजा इम्पे → 1781 सुधारणा.